

*Севідова Г. О., молодший науковий співробітник
НДЛ НЦ СВ Академії сухопутних військ
ім. гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИКІВ УГА У ТАБОРАХ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ОРГАНІЗАЦІЯ, ЗМІСТ, ЗДОБУТКИ

У статті розглянуто організаційну структуру, напрямки діяльності, мету й завдання інформаційно-пропагандистської діяльності в таборах інтернованих частин Галицької армії в Чехословаччині.

В статтє рассмотрено организационную структуру, направления деятельности, цель и задания информационно-пропагандистской работы в лагерях частей Галицкой армии, интернированных в Чехословакию.

The article reviewed the organizational structure, activities, purpose and tasks of information and propaganda work in the camps parts Galician Army, interned in Czechoslovakia.

Постановка проблеми. Виховання військовослужбовців на патріотичних і бойових традиціях українського народу (патріотичне виховання) є одним з основних принципів, на яких ґрунтується Концепція гуманітарного та соціального розвитку у Збройних Силах України, Головною метою Концепції є виховання громадян-патріотів, високопрофесійних військових фахівців, свідомих захисників Батьківщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток історичної науки в незалежній Україні засвідчив чималі здобутки дослідників новітньої доби. Завдяки сприятливим умовам вітчизняні історики створили потужний пласт наукових праць, які неупереджено реконструювали передумови, хід та геополітичні наслідки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Водночас поза межами ґрунтовних узагальнень залишилося чимало сторінок військової історії, зокрема діяльність у царині воєнно-історичної науки української військової еміграції. Доробок сучасних українських дослідників із цієї проблематики обмежується небагатьма, проте, змістовними монографіями І. Срібняка, В. Трощинського, М. Павленка, С. Литвина, В. Солдатенка, С. Гелея, О. Колянчука.

Постановка завдання. Актуальність дослідження визначається необхідністю проведення аналізу діяльності української еміграції, особливо у сфері військово-історичної науки й видавництва у міжвоєнний період.

Мета статті полягає в узагальненні досвіду інформаційно-пропагандистської діяльності військової еміграції УГА; відтворенні організаційної структури, напрямків діяльності, мети й завдань патріотичної роботи в таборах інтернованих

частин Галицької армії в Чехословаччині; визначенні головних напрямків, форм та методів інформаційно-пропагандистської та військово-патріотичного виховання інтернованих військовиків УГА.

Об'єктом дослідження є інформаційно-пропагандистська діяльність в УГА.

Предметом дослідження є інформаційно-пропагандистська діяльність в еміграції УНР, ЗУНР та Української держави, діяльність утворених наукових центрів поза межами Батьківщини, аналіз змісту, форм і методів військово-патріотичного виховання інтернованих військовиків, напрямки досліджень військової історії, насамперед, подій Української революції 1917-1921 рр.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз історичних джерел щодо перебування інтернованих вояків УГА на теренах Польщі, Румунії й Чехословаччини свідчить, що найприхильніше до українців ставилися у Чехословаччині. Президент Чехословаччини Т. Масарик і його уряд усвідомлювали, що такий чинник як піднесення українського національно-визвольного руху 1918 - 1920 рр. виводить багатомільйонну Україну на геополітичну карту Європи. Отже, чехословацька влада, як слушно зауважив київський історик М. Павленко, сприймала еміграцію як фактор розбудови зв'язків з Україною [5, с. 176].

Незважаючи на перешкоди деяких політичних сил власної країни і післявоєнні труднощі, постійний дипломатичний тиск Польщі і радянської Росії, військово-політичний провід Чехословаччини надав галицьким інтернованим частинам пристойні умови перебування та створив сприятливі умови для розвитку культури, освіти, національного й духовного життя.

Під керівництвом командування й утворених у кожному таборі спеціальних центрів – культурно-просвітніх кружків – було налагоджено діяльність фахових і просвітніх закладів, бібліотек, аматорських театрів, хорів та інших культурно-мистецьких осередків, випуск табірних видань. Зокрема, інтернованим галицьким старшинам і стрільцям було надано можливість отримати середню і вищу освіту в чехословацьких державних або заснованих українських вищих навчальних закладах.

Слід зауважити, що у таборах підтримувалася військова дисципліна, відбувалися військові вишколи, щоразу (після кожного поповнення таборів або їх евакуації до нового місця) відновлювалася військова організація, притаманна частинам УГА. Ці заходи мали на меті підготувати українське стрілецьтво до продовження збройної боротьби за незалежність України [3, с. 335–338]. Інтерновані частини УГА мали подвійне підпорядкування: власному урядові ЗУНР в екзилі на чолі з Є. Петрушевичем і його дипломатичному представництву у Празі, а також чехословацькому Міністерству народної оборони та місцевим комендантам.

Серед таборитів Чехословаччини було багато високоосвічених старшин, підстаршин і стрільців, які у складі Легіону УСС та Галицької армії не лише зі зброєю боролися за визволення України, але й пройшли велику школу організації та проведення виховної і культурно-освітньої роботи: плідно працювали у Пресових Кватирах українських формувань, видавали фронтові часописи, мали досвід археографічної діяльності.

Аналіз історичних джерел свідчить, що коменданти Легіону УСС приділяли велику увагу інформаційно-пропагандистській діяльності. Заснована на фронті 1915 р. Пресова Кватирка налагодила випуск видань, в яких домінувала національно-патріотична тематика [4, с. 33–34].

Командування інтернованих частин УГА чітко усвідомлювало, що перебування за межами батьківщини, далеко від родин негативно впливає на морально-психологічний стан вояків. Тому воно вважало одним із головних завдань і напрямків роботи збереження боєздатності війська, піднесення його морально-бойового духу завдяки використанню різних форм і методів впливу на особовий склад. Зокрема, одним із найважливіших чинників військово-патріотичного виховання було виховання на військових традиціях

історичного минулого українського народу та бойових традицій його війська, насамперед, княжої і козацької доби.

Під час українсько-польської війни 1918 – 1919 рр. президентом Національної Ради ЗУНР Є. Петрушевичем і начальником штабу УГА генералом В. Курмановичем було присвячено низку спеціальних наказів щодо воєнно-історичної роботи. Відповідно з цими наказами, у Начальній Команді, корпусах і бригадах було створено історичні відділи, організовано збір документів і матеріалів для створення літопису українського війська та музеїв. У них плідно працювали відомі галицькі історики І. Кривецький, І. Карпинець, М. Євшан-Федюшка, П. Мигович та ін.

Серед факторів, що сприяли налагодженню інформаційно-пропагандистської роботи в таборах був й достатній інтелектуальний потенціал військовиків, які за короткий термін організували культурно-освітню і наукову роботу та створили першу історіографію визвольної боротьби Галичини в 1914–1923 рр. Вони вважали важливим патріотичним обов'язком відтворити хроніку визвольних змагань, збагатити українську воєнно-історичну думку, залишити майбутнім поколінням цінні джерела й узагальнення героїчного минулого.

Порівняльний аналіз інформаційно-пропагандистської діяльності у таборах Чехословаччини дає підстави стверджувати, що цю роботу найкраще було організувано в таборі Ліберці, хоча саме тут склалися несприятливі побутові умови для галицьких старшин і стрільців. На прохання президента Є. Петрушевича 25 вересня 1920 р. у таборі було засновано Культурно-просвітній кружок. Секція, яка входила до складу Культурно-просвітнього кружка, головним напрямком своєї діяльності вважала організацію воєнно-історичної роботи. Її очолили енергійні й працьовиті старшини, вихованці Львівського університету, колишні співробітники Національного музею у Львові поручники Яків Голота та Ярослав Пастернак, а також талановитий молодий журналіст Петро Мигович. Найголовнішим завданням секції керівництво визначило збір документів і матеріалів з історії визвольних змагань 1918–1921 рр., написання історичних розвідок і споминів учасників тих подій. Планувалося найближчим часом налагодити видання історично-мемуарного журналу, оскільки наявні періодичні видання –

тижневик “Голос табору” й двотижневик “Український Стрілець”, які виходили у Німецькому Яблонному, – мали обмежені можливості щодо публікацій. Випуск у листопаді 1920 р. першого числа табірної журналу “Український Скиталець” став новим імпульсом у розгортанні інформаційно-пропагандистської діяльності. Його редакція – М. Левицький, Я. Голота, І. Іванець та Ю. Буцманюк – докладала великих зусиль для того, щоб налагодити регулярний вихід журналу, який спершу був рукописним, розмножувався шапірографом накладом 200 примірників. Його передавали з рук у руки по таборах, де зустрічали з великим ентузіазмом.

Піднесенню історичної свідомості особового складу інтернованих частин сприяло й те, що командування спільно з виховними структурами проводило урочисті заходи, пов’язані з пам’ятними датами в історії українського народу та його збройних сил. Зокрема, урочисто й широко масштабно щороку відзначали свято Першолистопадового повстання 1918 р. і проголошення ЗУНР. Цим подіям присвячували спеціальні випуски “Українського Скитальця” й табірних часописів, проводилися багатолюдні Богослужіння, академії, святкові концерти, військові паради. У заходах брали участь представники екзильного уряду ЗУНР з Відня. Широко відзначалися роковини героїчних боїв на Маківці, під Крутами і Мотовилівкою, трагедії Базару. З великим патріотичним пафосом відзначалися Шевченківські дні, уродини Івана Франка, дні пам’яті полеглих, зокрема організатора й керівника Першолистопадового чину, першого військового міністра ЗУНР Д. Вітовського та українських партизан-січовиків П. Шеремети і С. Мельничука (останніх двох поляки 1922 р. стратили в Чорткові). Ці заходи мали великий вплив на піднесення морально-політичного духу стрілецтва.

Однією з найефективніших форм цієї роботи стала пропаганда історичних традицій українського народу та його війська. Для цього при створеному в листопаді 1920 р. Стрілецькому вечірньому університеті в Німецькому Яблонному заснували спеціальний лекторій. “Виклади популярного наукового змісту відбуваються три рази на тиждень від год. 4-5 в залі театру. Присутніх буває пересічно 250 стрільців і підстаршин”, – повідомляв табірний часопис [9. 1920. 15 грудня]. Особливо змістовними стали виклади

М. Терлецького, І. Калічака, К. Коберського та інших, які, до речі, не обмежували свої реферати тематикою визвольних змагань 1914–1920 рр. Зокрема, І. Калічак виступив із циклом лекцій з історії козащини, національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького, І. Мазепи й ін. Плідно діяв лекторій під керівництвом М. Дольницького у Ліберцях, згодом в Йозефові. Велику аудиторію завжди збирали кваліфіковані лекції з історії давньої України Я. Пастернака, О. Левицького, М. Терлецького. Лекторій охоплював своєю роботою численні робітничі сотні, розкидані по Чехословаччині, зокрема на Закарпатті. В місцях зосередження інтернованих вояків його працівники водночас активізували збір матеріалів для архіву секції та редакції “Українського Скитальця”.

Діяльність історичної секції ліберецького табору суттєво поживила пропагандистську роботу в інтернованих частинах. Зокрема, група старшин і стрільців – ветеранів Легіону Українських Січових Стрільців – утворила під керівництвом отамана Омеляна Лесняка власну історичну секцію для збору матеріалів і написання історії Легіону 1914–1918 рр. [9, 1931. Ч. 6. с. 31]. Завдяки зусиллям історичної секції під керівництвом М. Дольницького, яка визначила написання історій частин і підрозділів УГА пріоритетним напрямом своєї роботи, за короткий час на шпальтах “Українського Скитальця” з’явилася низка оригінальних публікацій.

Після передислокації інтернованих частин УГА до табору Йозефів історична секція була поповнена і продовжила працю під керівництвом М. Дольницького. Сюди переїхала й редакція “Українського Скитальця”, яку очолив О. Демчук. Журнал щомісяця друкували в місцевій друкарні накладом 1000 примірників. Редакція тісно співпрацювала з історичною секцією, яка забезпечувала його цінними матеріалами, зібраними у процесі пошуково-аналітичної роботи. Восени 1921 р. М. Дольницький від імені секції виступив з ініціативою підготувати до видання “Історичний Альманах” – комплексну науково-історичну працю про бойовий шлях Галицької армії. 12 жовтня табірний преса оприлюднила звернення до вояків “Бережим пам’ять наших визвольних змагань!”. У ньому зазначено: “Вже від давнього часу говориться і пишеться у нас про збирання історичних матеріалів УГА та накликується на списування споминів з українсько-польської та українсько-московської війни... Для чого

на нараді підпоручників військових таборів в Йозефові, Німецького Яблонного і студентства в Празі дня 24 серпня с. р. передано цю справу Йозефівському табору, а іменню йому поручено зібрати і підготувати матеріал до видання “Історичного Альманаху”. Культурно-просвітний кружок Українських військ табору в Йозефові приступив вже до діла й назначив комісію для збирання й підготовки матеріалів і комісію для їх оцінки” [9, 1921. Ч. 10. с. 1].

Історична секція, члени якої склали вищеназану комісію, закликала галицьке стрілецьтво взяти активну участь в акції і терміново надсилати матеріали. Організатори пропонували тематику дописів, яка й відображала головні напрями історичних досліджень у таборах: історія січового стрілецьтва 1914–1918 рр.; Першолистопадовий зрив 1918 р. й утворення ЗУНР; військове будівництво й історія окремих частин, бригад і корпусів УГА; бойові дії на фронтах українсько-польської війни, Вовчухівська та Чортківська наступальні операції; бойові дії УГА на Наддніпрянщині на більшовицькому та денікінському фронтах; історія Корпусу Січових Стрільців у складі Армії УНР; окремі види збройних сил: артилерія, кіннота, авіація, медична служба й ін.; військове духовенство; жіноцтво в лавах УГА; іноземні старшини на службі в українському війську; вплив січового стрілецьтва та Галицької армії на піднесення національної свідомості населення Наддніпрянщини; життя в таборах інтернованих частин УГА; біографічні довідки воєначальників, комендантів, героїв війни й ін.

У зверненні наголошено на величезному значенні цієї роботи для сучасних, й особливо для майбутніх поколінь: “Нехай наш “Історичний Альманах” стане правдивим джерелом для майбутніх істориків та основою для наукових дослідів, нехай він стане живим свідком наших традицій, нехай буде великим учителем і виховником наших будучих поколінь. Нехай буде животворним приміром героїзму, патріотизму і характеру” [9, 1921. Ч. 10. С. 1].

Піднесення рівня інформаційно-пропагандистської діяльності в середовищі військової еміграції в Чехословаччині в період перебування в таборах інтернованих частин УГА можна виявити в друкованих працях і матеріалах табірної преси, особливо “Українського Скитальця”. З листопада 1922 р. журнал почав виходити у Відні, а що найважливіше. Невипадково його наклад

перевищив 1000 примірників і розповсюджувався в більше, ніж десяти країнах світу, зокрема в Австрії, Німеччині, Канаді і США [9, 1922. Ч. 2. с. 53–54].

У червні 1922 р. в таборі Йозефів розгорнулася широкомасштабна акція збору матеріалів для підготовки видання фундаментальної “Пропамятної книги української еміграції земель ЗУНР”. Для реалізації задуму створили редакційну колегію у складі: І. Мельницький (голова), М. Дольницький, Я. Пастернак, П. Будз, Г. Голинський, К. Купчанко, І. Медвідь. Редколегія підготувала спеціальну відозву до емігрантських товариств і приватних осіб із закликом надіслати матеріали з історії визвольних змагань. Листи надіслано на 250 адрес. Крім цього, редколегія звернулася за підтримкою до президента Національної Ради ЗУНР Є. Петрушевича опублікувати звернення до українських часописів Європи і Америки “Українське слово”, “Український прапор”, “Свобода”, “Народна воля”, “Руська Нива” та ін. В них закликалося також підтримати видання необхідними коштами. Зауважимо, що вже до кінця 1922 р. до редколегії надійшли 28 праць, загальним обсягом 240 сторінок, чимало фотографій. Місія ЗУНР у Празі та деякі приватні особи надіслали на видання книги кошти [9, 1923. Ч. 4. с. 42–43].

Усвідомлюючи, що створювати історії бойових частин і відтворити об’єктивну картину визвольних змагань українських військових формацій ХХ ст. без потужних архівів неможливо, командування таборів, керівництво Культурно-просвітних кружків від початку інтернування вживали різних заходів для збору і збереження документів й матеріалів нещодавніх подій. 14 травня 1921 р. генерал А. Вольф видав спеціальний наказ про збір історичних матеріалів і формування архівів. Він наголошував, що вкрай необхідно зберегти для майбутніх істориків і нащадків взагалі пам’ять про героїчне минуле. Командант наказував зосереджувати в архівах таборів урядові, військові та історичні документи, звіти, щоденники, спогади, часописи тощо. Крім цього, рекомендувалося збирати матеріальні пам’ятки історії для створення військових музеїв [9, 1921. Ч. 8. с. 26].

Наприкінці 1923 р. після ліквідації таборів інтернованих частин УГА і переведення галицьких вояків у статус поліемігрантів, діяльність історичної секції М. Дольницького, а також редакції журналу “Український Скиталець” припинилася. Але потужний імпульс воєнно-історичної роботи

як одна із форм інформаційно-пропагандистської діяльності захопив у її орбіту широкий загал українського вояцтва. А традиції “Українського Скитальця” продовжив воєнно-історичний журнал “Літопис Червоної Калини”, який виходив у 1929–1939 рр. у Львові (як правило, щороку виходило 12 гасел обсягом 24 стор.) [8, с. 296–297].

Розглядаючи організацію і розвиток інформаційно-пропагандистської діяльності у табірний період інтернування частин УГА, український історик та історіограф Лев Шанковський, колишній старшина Галицької армії, у праці “Нарис української воєнної історіографії” відзначав, що її рівень у галичан помітно поступався наддніпрянцям. Щоправда, він зауважував, що в польських таборах інтернованих частин Армії УНР склався набагато потужніший інтелектуальний потенціал. Там перебувало близько п’ятдесятьох генералів й більше ніж сто полковників генерального штабу. Чимало з них, крім бойового досвіду, мало значний стаж педагогічної та воєнно-наукової праці: колишній професор академії Генерального штабу і автор низки наукових праць генерал-полковник М. Юнаків, начальники військових училищ генерали С. Дельвіг і М. Омелянович-Павленко, а також генерали О. Греків, С. Дядюша, П. Єрошевич, В. Змієнко, В. Куц та ін. [11]. 1920 р. вони вже створили у Львові Українське воєнно-історичне товариство.

Таких сил у галичан не було. До того ж у 1930-х роках, коли навколо “Літопису Червоної Калини” згуртувалася більшість військових істориків Галичини й українського зарубіжжя, заклик О. Думіна створити Західноукраїнське воєнно-історичне товариство галичани не підтримали [1].

Висновок: Підсумовуючи інформаційно-пропагандистську діяльність в таборах Чехословаччини, відзначаємо, що її ентузіасти – галицькі старшини і стрільці – зробили значний внесок у розвиток історіографії національно-визвольних змагань українського народу 1914–1923 рр., заклали підґрунтя для відтворення бойового шляху Галицької армії, зібрили цінні документи й матеріали щодо окремих командирів, хроніки інтернування, створили джерельну базу для майбутніх дослідників ЗУНР. Саме до них слід віднести схвальну оцінку Л. Шанковського: “Українська воєнно-історична наука постала щойно після визвольної війни 1917–1920 рр., і вона розвинулася, дарма що й тоді існували умови бездержавности. Але була в екзилі українська армія, були її старшини, що прагнули створити українську воєнно-історичну науку і, що найважливіше, був великий суспільний інтерес до української воєнно-історичної науки, що його проявляли маси українського населення на західноукраїнських землях і на еміграції” [11, 1970. № 4. с. 71].

Література

1. Думін О. Українська військова і воєнна література. Табор – воєнно-літературний журнал / О. Думін // Літопис Червоної калини. – 1937. – Ч. 7/8.
2. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 274 с.
3. Литвин М. Історія ЗУНР / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Інститут українознавства НАН України, Олір, 1995. – 368 с.
4. Литвин М. Історія галицького стрілецтва / Микола Литвин, Кім Науменко. – Львів: Каменярь, 1990. – 200 с.
5. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади й умови передавання (1921–1924) / М. І. Павленко. – Київ: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 352 с.
6. Передерій В. Видання “Червоної Калини”. 1922–1939. Історико-бібліографічне дослідження / В. Передерій. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 2004. – 357 с.
7. Статут Українського військово-історичного товариства. – Львів, 1920. – 16 с.
8. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 488 с.
9. Український Скиталець. Ліберці; Йозефів, 1920–1923.
10. Футулуйчук В. Українська Галицька Армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920) / Василь Футулуйчук. – Донецьк; Львів, 2000. – 152 с.
11. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії / Лев Шанковський // Український історик. – 1970. – Ч. 4 (28) – С. 71.